

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ КУЛЬТУРИ

До 65-річчя ХДІК

КУЛЬТУРА УКРАЇНИ

Збірник статей

Випуск 2

Харків ХДІК 1994

5. Селиванов А. Вертеп в Кулянском уезде // Киев. старина. - 1884. - № 3. - с. 512-515.
6. Федас Л.Ю. Український народний вертеп /у дослідженнях XIX-XX ст./. - К.: Наук.думка, 1987. - 184 с.

І.І.Гулеско

В.І.Ірха

НЕОБОДЬСЮРНІ НАПРЯМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ХОРОВІЙ МУЗИЦІ

За останні роки в країнах СНД значно зріс інтерес до народної творчості, зокрема до фольклору, том, що скарби народної творчості - самобутні національні традиції, стилі і манери співочого виконавства - це тисячолітній досвід краси, моральних сил національної пам'яті.

У культурі нашого часу фольклор проявив себе в динаміці, з багатогранністю форм функціонування, як невичерпане джерело творчого генія. Сьогодні помітно змінилось саме функціонування народної творчості. Побутове життя фольклору в наші дні в великій мірі визначається процесами інтеграції традиційної народної музики з сучасною, новими взаємозв'язками селянської та міської культури. Це - і популярність окремих народних пісень, і величезний "фольклорний фонд" в творчості композиторів, і велика кількість хорових обробок як класичних, так і сучасних народних пісень, їх широке використання в художній самодіяльності.

Все це - загальнокультурні чинники, які вказують на подальший шлях розвитку народної пісні.

Сьогодні національний стиль /ідеться про сучасний хоровий стиль/ сприймається як складна діалектична єдність, як своєрідний синтез нетрадиційного і традиційного/сучасного професійного і народного/.

Хоровій музиці останніх десятиріч притаманні нові принципи творчого узагальнення проявів дійсності. Сьогодні ми можемо впевнено говорити про безмірне збагачення авторського, індивідуального хорового стилю, включивши в одну із його сторін - національно-стильову характерність.

Однією із яскравих тенденцій хорової музики 60-80-х років є тенденція нового інтересу до фольклору, нові принципи його трактування, що стало характерним і для інших жанрів – опери, симфонії, вокального циклу. Композитори досягли "нового" в самому фольклорі, відкривали маловідомі жанрові пласти, стилі, зміст, виконавську манеру. Система народного мислення усвідомлювалась ними не в окремих проявах /типу – лад, гармонія, ритм/, а в усіх її повноті.

Пошуки нової образної семантики, переінтонування фольклору, моделювання на його основі нових жанрових типів виявились у творах російських композиторів – Г. Свиридова, С. Слоніmsького, Р. Щедріна, Ю. Буца, Р. Бойка, Л. Пригожина, З. Гавриліна, Е. Денисова, В. Рубіна. Переважно освоювався селянський фольклор різних етнографічних регіонів /і цей процес був типовим для всіх республік колишнього СРСР/.

Слід відзначити своєрідну двосвідність зв'язків у процесі збагачення системи "композитор фольклор": автори проєктують сучасні засоби виразності на жанрові та стилеві особливості фольклору, але й сам фольклорний матеріал спроможний оновити ці засоби. Проблема синтезу фольклорної і професійної систем мислення розглядалась у дисертаціях Г. Конькової, Л. Іванової, у статті А. Клотиня, в дослідженні Г. Головінського /1, 2, 3, 4/. На це вказує І. Пясовський в статті "Фольклор і сучасні українські композитори".¹

Як цілісне явище художньо-естетичного порядку, хорові твори українських композиторів 60-90-х років в системі "композитор-фольклор" /різних жанрів/ до цього часу не аналізувались. З точки зору еволюції т.з. "фольклорного стилю" в жанрах хорової музики досліджується декілька підходів до проблеми використання народної пісні. При цьому будемо зважати на важливий чинник в творі – єдність і взаємодію "тексту і контексту" /5, 3/ народної пісні /термін І. Земцовського/. І. Земцовський підкреслює, що перетворення фольклорного контексту в тематичний елемент композиторського тексту є важливим новаторством сучасної професійної творчості /5/. Таким чином зроблено спробу

¹ Народна творчість та етнографія. – 1973: № 6. – С. 48-50

класифікувати твори за методами роботи з народним матеріалом. Метод обробки, т.з. обробки-трансформації - "Шість хорів" без супроводу для жіночого хору Д.Буцка, "Три русские песни" Є.Земцова, "Чотири українські пісні" Л.Грабовського; метод синтезування, т.з. моделювання нових жанрових типів на основі фольклорних текстів - "Курские песни" Г.Свиридова, "Мегрельские песни" і "Гурийские песни" О.Тактакішвілі, "Триптих" В.Бібіка, "Гори мої" В.Зубицького; метод т.з. "складно-синтектичний", де трактування народного тексту підкоряється законам власної музичного мислення, а фольклорні жанри нагадують про себе віддалено - "Сокровенны разговоры" І.Сидельнікова, "Симфония в обрядах" Л.Пригожина, "Последние языческие обряды" В.Кутаві поса.

Ця тенденція свідчить про більш глибоке розуміння сучасними композиторами національного в музиці, про засвоєння досвіду національної культури. Подібні процеси проходили і в літературі /твори Ф.Абрамова, В.Астаф'єва, В.Распутіна, В.Шукшина/.

Перетворення фольклорного контексту в тематичний елемент композиторського тексту стало значним і важливим чинником новаторства сучасної творчості. Це яскраво виявлено в творчому доробку Щедрина, Свиридова, Гавриліна, Слоніського. Неофольклоризм - явище, яке стихійно виникло на початку ХХ ст., знайшло свої аналогії в російській музиці 60-х років. Особливо яскраво ця тенденція знайшла свій прояв в "Курских песнях" Г.Свиридова на всіх рівнях "системи твору" в рамках індивідуально-авторського контексту.

Розвиток традиції, закладений в "Курских песнях", можна прослідкувати в кантатах Л.Дичко "Червона калина" і "Чотири пори року", в творах В.Зубицького і О.Яковчука.

Найважливішими чинниками оновлення традиції в системі "композитор-фольклор" є : рівень професійної зрілості сучасної музичної культури; інтенсифікація інтернаціональних зв'язків /до серпня 1991 року/ в творчому процесі національних шкіл; відкриття у фольклорі нових невикористаних пластів.

Загальні для всіх культур, вони специфічно вижили в українській музиці 70-80-х років. Освоєння фольклору різних регіонів, звернення до західноукраїнського фольклору, зокрема до

карпатського, композиторів М.Скорика, В.Бібіка, В.Зубицького, Г.Ляшенка, відіграло своє значення в збагаченні інтонаційної семантики і жанрових моделей української музики.

Процес переінтонування фольклорних пластів, відкриття нових, раніше маловикористовуваних – думи, історичні пісні, плачі, весільні та календарні пісні – в поєднанні з новою сучасною композиторською технікою сприяє розширенню "національного словника" української музики. Автори використовують найрізноманітніший арсенал засобів сучасної музичної техніки, оживаються і проникають в психологічний підтекст народної поезії, виявляють скриті в ній можливості, які в першоджерелі могли бути передані в більш узагальненій формі.

Синтезом фольклорної і професійної систем музичального мислення відзначені "Чотири українські пісні" Л.Грабовського, кантати Л.Дичко, кантата "Дума про Олексю Довбуша" В.Бібіка, кантата-діяство І.Шамо "Ітранські ігри", ораторія-діяство В.Борисова "Весілля". В роботі з фольклорним матеріалом автори користуються методом симфонізації народної пісні /або тематичного матеріалу/ в дусі фольклору на основі сучасних засобів виразності. При цьому вони вдаються до симфонізації куплетних структур та симфонічних прийомів розробки матеріалу /лейтмистивність, лейтембровість, поліфонічна і темброво-регістрова варіантність та ін./, до образно-жанрової трансформації народних першоджерел та принципів єдності і взаємодії тексту і контексту народної пісні та авторського матеріалу.

Застосовуючи згадані манери інтонування пісні або інструментальної п'єси, автори намагаються зберегти характер самого виконавського стилю і імпровізації та атмосфери звучання народної музики в побуті.

Відбувається "процес психологізації пісні", композиторський текст виявляє внутрішні потенційні можливості, відбувається процес збагачення авторської палітри.

Автори активно втручаються в інтонаційноладову та ритмічну структури першоджерела. Відбувається процес "стирання" граней між цитатними і нецитатними формами втілення фольклору. Сучасні засоби виразності спрямовуються на фольклорні жанрово-стильові особливості, але й сам фольклорний матеріал в змозі оновити ці засоби, внаслідок чого вони стримують специфічні якості і "окрасу".

Джерела варіантності і імпровізаційності існують в поліжанровому синтезі, характерному для дум, історичних пісень, вільного розгорнутого матеріалу, і властиві карпатському фольклору інтонаційної роздрібленості.

В основі інтонаційного розгортання лежить принцип нагромадження з подальшим прирощенням початкових інтонацій в наступні побудови і постійні варіанти оновлення початкового матеріалу.

Все це впливає на структуру і драматургію наскрізної форми твору. Прикладом використання "сфери розширення" фольклору і еволюції методів роботи з ним можуть бути кантати Л.Дичко "Червона калина" /1968/, "Чотири пори року" /1979/, "У Києві зорі" /1985/.

У кантаті "Червона калина" дослідники відзначали новий рівень впливу фольклору на жанрове вирішення твору та його драматургію. Автор кантати активно звертається до народнопісенних жанрів /дум, героїко-епічних і ліричних пісень, плачів/, цитуючи тільки словесний текст першоджерела, відтворює його жанрові і образно-інтонаційні особливості.

"Червона калина" побудована як лірико-епічний п'ятичастинний цикл для хору, солістів, дуету фортепіано, арфи і ударних. Це монтаж різних за сюжетом контрастних текстів, з яких будується загальна морально-філософська ідея кантати - непокірність свободолюбивого духу українського народу і вдячної пам'яті народної про своїх героїв. В самому komponуванні словесного матеріалу автором вже були закладені елементи симфонізації /принципи контрасту куплетно-строфічної форми; принципи музичного розвитку/. Кожна із частин цього циклу подається як розгорнута сцена. Елементи театралізації, характерні для епічних жанрів першоджерел, - пряма мова, діалогічна побудова, сюжетність, конфліктний розвиток - підсилені композитором. Г.Коньков справедливо відзначає органічне "вкраплення" окремих елементів оперної драматургії в кантату. Цікавий синтез тематичного матеріалу кантати, витриманий в народному стилі і сформулений сучасними засобами виразності, знаходить застосування в симфонізації строфічно-куплетних структур, широкого використання принципів варіантного розвитку і остигності, в темброво-колеристичному трактуванні хорової

тканини. Хор в циклі звучить як динамічний інструмент, який розкриває основну концепцію твору. Тут у поліфункціональному трактуванні хору ми бачимо вплив традиції Р.З.Свиридова, зокрема "Поэмы памяти Сергея Есенина" і "Курских псалов". Л.Дичко самобутньо пристосовує свиридівські традиції /в загально-естетичному плані/ до свого індивідуального стилю.

Елементи театралізації знаходять застосування в прийомі персоніфікації хорових зон звучання, в тонкому "розслосненні" хорової тканини на динамічно взаємодіючі групи. Особливо слід виділити хорові пласти безтекстового співу: широко показаний в кантаті – спів на голосну "А" і закритим ротом. Функція прийомів безтекстового співу багатозначує: тут і образи плачу, і різновидний фон /соло і хор/, і коментар автора. Специфічне забарвлення отримують у Дичко сонорні звучання; складні поліладові сполучення в цілісному контексті іноді сприймаються як відображення фольклорної лексики. Такі прийоми раніше не були властиві хоровим жанрам, які спиралися на фольклор.

Якщо говорити про етап розвитку радянської музики, який знаменував нові принципи зв'язків композиторської творчості і фольклору, не можна не відзначити, що в українській радянській музиці біля джерел цієї тенденції стояв Б.Лятошинський. Для прикладу, як ілюстрація процесу взаємопроникнення різностильових пластів народної і професійної музики, асиміляції їх структур /ладових, гармонічних, мелодико-тематичних, темброво-фактурних/, наведемо хор Б.Лятошинського "Тече вода в синє море" на вірші Т.Шевченка/.

Текст Т.Шевченка став народним і привертав увагу багатьох композиторів, його можна порівняти з текстом пушкінського "Узника", слова якого давно вважають народними. В цьому творі зацікавляє приємне остинатно-динамічне наростання, переростання в остинатний принцип. Цей принцип доведений автором до таких масштабів розвитку, що виконує в драматургії хору функцію внутрішньо-динамічного зростання і експресія такого остинато віддзеркалює образному характеру твору. Жанр хору відповідний, баладного типу. Відомо, що прийоми остинато у народнопісенній творчості використовуються у веснянках, шедрівках і колядках.

А тут Лятошинський використав його в протяжній пісні, для якої характерна більше варіантна, а не остигата повторність. Таким чином автор "розширює" кордони синтезу національного з професіональним і сучасним.

Метод синтезування-моделювання нових жанрових типів на основі фольклорних текстів використано в концерті "Гори мої" В.Зубицького, структурному хоровому циклі "Триптих" В.Бібіка, кантаті "П'ять пісень про Україну" І.Карабиця, хоровому "Триптиху" О.Іковчука. Свідомо обмежуючи себе розглядом проблем у рамках творів тільки на народні тексти, ми можемо констатувати багатогранність пошуків і широту стильових орієнтацій композиторів у жанрах хорової музики останніх трьох десятиріч. Панорама творчості сьогодні свідчить про різні і самобутні шляхи перетворення фольклору. По-перше, це органічне вpleзнення в характер національного мислення нового і виявлення первозданного матеріалу на цій основі /Зубицький; Іковчук/; по-друге - зближення раніше окремо існуючих пластів фольклору і синтез фольклору з новими прийомами композиторської техніки. Звідси - зростання ролі тембру, використання сонористики.

Примітна і тенденція до створення нових жанрових моделей і форм, нових рівнів усвідомлення концепційності. У кращих творах 60-80-х років "народне" знайшло втілення у вираженні етичних і моральних цінностей, а ідеї філософсько-етичного порядку втілювалися в масштабні форми кантат, ораторій, хорових циклів і хорових концертів. Головна заслуга українських композиторів - вирішення проблеми підпорядкування нових звукових систем концепційно-змістовним цілям, ідейно-стильове новаторств у творів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Конькова Г. Черты нового в предомлении фольклора и развитии жанров в украинской музыке 60-70-х годов: Автореф.дисс. - К., 1978.
2. Иванов Л. Типы музыкального воплощения русских народных поэтических текстов в произведениях советских композиторов 60-70-х годов: Автореф.дисс.... - Л., 1980.
3. Клотынь А. Особенности современного этапа освоения фольклора в творчестве прибалтийских композиторов /1965-1975/ // Советская музыка на современном этапе. - М., 1981. - С. 101-142.
4. Гелсвинский Г. Композитор и фольклор. - М.: Музыка, 1981
5. Земцовський І. Фольклор і композитор сьогодні. - Музыка, 1976. - № 3 - С. 3.